

# PSYCHOLOGICAL SCIENCES

## ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛУ СІМЕЙНИХ РОЛЕЙ ЗА ОСНОВНИМИ ФУНКЦІЯМИ СІМ'Ї

*Карпова Д.Є.*

*Хмельницький національний університет,  
аспірант*

*Потанчук Є.М.*

*доктор психологічних наук, професор,  
Хмельницький національний університет,  
кафедра психології та педагогіки  
завідувач кафедри*

## FAMILY ROLES DISTRIBUTION ACCORDING TO FUNCTIONS IN THE FAMILY

*Karpova D.,*

*Khmelnytskyi Nationale Universite,  
graduate student*

*<https://orcid.org/0000-0002-7484-0673>*

*Potapchuk E.*

*Doktor of Psychological Sciences, Professor,  
Khmelnytskyi Nationale Universite,  
Department of Psychology and Pedagogics,  
Head Department  
<https://orcid.org/0000-0001-7040-8456>*

### АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються моделі поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій. З'ясовано, що кожна функція сім'ї реалізується за допомогою конкретних сімейних ролей – моделей поведінки членів сім'ї при реалізації сімейних функцій, або ж дій, що очікуються подружжям одне від одного у сімейних взаєминах. Обґрунтовано перелік основних сімейних ролей, які очікуються шлюбними партнерами одне від одного при реалізації сімейних функцій за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною та інтимно-сексуальною, господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї.

### АБСТРАКТ

The article considers the models of behavior of a married couple in the implementation of basic family functions. The article defines that each function of the family is realized through specific family roles – models of behavior of family members in the implementation of family functions, or the actions that spouses expect from each other in family relationships. The article describes the list of main family roles that are expected by marriage partners from each other in the implementation of family functions by intellectual and ideological, moral-psychological and intimate-sexual, economic and material and financial functions of the family.

**Ключові слова:** моделі поведінки подружжя, сімейні функції, сімейні ролі.

**Keywords:** models of behavior of a married couple, family functions, family roles.

*Постановка проблеми.* Як свідчить практика розподіл сімейних ролей за основними функціями сім'ї часто породжує різні ролеві конфлікти, [1; 5; 8; 10; 11; 12;]. У свою чергу це стає причиною страждань членів сім'ї, їх психологічного травмування та розлучень [12; 13; 14]. Звідси виникає потреба у з'ясуванні моделей поведінки, що очікуються подружжям одне від одного при реалізації різних сімейних функцій у процесі життєдіяльності. Проте визначення переліку важливих сімейних ролей для реалізації інтелектуально-світоглядної, морально-психологічної, інтимно-сексуальної, господарської та матеріально-фінансової функцій сім'ї залишаються недослідженими питання. Через те подружжя стає заручниками низького рівня знань важливих основ міжособистісної комунікації та сімейного життя.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій.* Багатогранність сімейних ролей обумовлюється індивідуальними особливостями шлюбних партнерів і є складним феноменом для досліджень. У психологічних працях представлені результати наукових досліджень лише окремих проблемних питань, пов'язаних із сімейними ролями, зокрема: психологічних особливостей ролевих стосунків у дистантних сім'ях (Г. Венгер) [1], психологічних особливостей розподілу сімейних ролей у подружніх парах із суттєвою різницею у віці (Т. Зозуль) [4], гендерних стереотипів розподілу сімейних ролей в українській родині (І. Іванова) [5], розподілу подружніх ролей у молодіжній сім'ї (Н. Ляшенко) [6], прийняття на себе подружніх обов'язків (Н. Оліфірович та ін.) [8], впливу ролевих очікувань на характер сімейного спілкування подружжя (Л. Рішко) [11],

(Н. Хлопоніна) [15], порушень структурно-ролевого аспекту життєдіяльності сім'ї (Е. Ейдемілер, В. Юстіцкіс) [16] та ін.

*Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.* У психологічній теорії та практиці відсутні науково обґрунтовані розробки моделей поведінки подружжя при реалізації сімейних функцій, а також інваріанти сімейних ролей, які давали б уявлення особистості про важливі сімейні обов'язки та потреби шлюбних партнерів.

*Метою статті є* визначення особливостей розподілу сімейних ролей за інтелектуально-світоглядно, морально-психологічно, інтимно-сексуально, господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї.

*Виклад основного матеріалу.* Як свідчить практика, основними причинами для виникнення сімейних конфліктів служить неузгодженість ролевих очікувань членів сім'ї і, в першу чергу, шлюбних партнерів [1; 5; 8; 9; 16]. Відсутність знань, умінь, життєвого досвіду запобігання та вирішення сімейних проблем можуть породжувати у членів сім'ї відчуття безпорадності. У цьому контексті важливо звернути увагу на те, що для задоволення потреб та очікувань своїх членів сім'я покликана виконувати низку важливих функцій [8; 9; 15], а саме: виховну, економічну (матеріально-фінансову), господарсько-побутову, емоційно-психологічну, інтелектуально-світоглядну, сексуально-репродуктивну, соціального контролю тощо.

Варто зазначити, що кожна із зазначених вище функцій сім'ї реалізовується за допомогою конкретних сімейних ролей. Рольова структура сім'ї забезпечує ефективне її функціонування й задоволення потреб усіх її членів за умов міжособистісної сумісності шлюбних партнерів [9] та рольової узгодженості моделей їхньої поведінки [10; 11]. На думку дослідників [15], при відсутності такої узгодженості посилюються конфлікти у сімейному спілкуванні, причинами яких можуть бути: суперечливість сімейних ролей; вузькі межі їх виконання, що не задовольняють особистісні потреби членів сім'ї; рольова перевантаженість шлюбних партнерів; невизначеність ролевих очікувань подружжя; невідповідність сімейних ролей можливостей особистості; загальна ригідність і хаотичність функціонально-рольової структури сім'ї. Поділяючи авторську думку, ми вважаємо, що серед причин сімейних конфліктів є ще обмежені уявлення шлюбних партнерів про перелік сімейних ролей та розуміння того, які потреби вони задовольняють. За результатами проведеного нами у 2017-2020 рр. опитування 70 сімейних пар (зі стажем сімейного життя від 1 до 15 років) було з'ясовано, що серед 140 шлюбних партнерів змогли назвати: до 10 сімейних ролей – 44,3%; 10-14 сімейних ролей – 29,3%; 15-20 сімейних ролей – 16,4%; більше 20 сімейних ролей – 10%. При цьому жоден чоловік не зміг назвати більше 14 сімейних ролей, пояснюючи це тим, що професійна сфера забирає у них весь час. Крім того, учасники опитування вказали, що часто конфліктує через: перевантаженість домашніми

обов'язками (73,6%); невідповідність моделей поведінки партнерів взаємним очікуванням (65,7%); різне розуміння своїх сімейних ролей (51,4%). Варто, також, зазначити, що усі 100% учасників опитування вказали на те, що їм ніколи не доводилося мати доступ до джерела інформації (книг, фільмів), в яких була б інформація про перелік основних сімейних ролей та потреби членів сім'ї, які вони задовольняють. Для підтвердження чи спростування цього тривожного сигналу, нами було проведено аналіз психолого-педагогічної літератури з метою визначення наявної у загальному доступі інформації про перелік сімейних ролей.

Насамперед, нашу увагу привернула книга про психологію сімейних криз (автори Н. Оліфірович та ін.) [8], у якій цілий підрозділ присвячений розгляду психологічної проблеми, яка стосується прийняття на себе подружніх обов'язків. Проведений нами аналіз змісту цієї ґрунтовної праці, дозволив виявити, що у ній відсутня інформація щодо моделей поведінки подружжя, хоча розглядаються етапи діагностики та консультативної роботи з молододо сім'єю при розподілі сімейних ролей і обов'язків. Лише на ст. 41 згадується про ролі «чоловіка і дружини», а на ст. 57 про ролі «батька і матері». Вочевидь, що така узагальнена інформація не сприяє усвідомленню читачем багатогранних інваріантів поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій.

Більш інформативним, у контексті нашого дослідження, є видання «Психологія і психотерапія сім'ї» (автори Е. Ейдемілер, В. Юстіцкіс), в якому ціла глава присвячена розгляду порушень структурно-ролевого аспекту життєдіяльності сім'ї [16, с. 238-252]. Дослідники виділяють цілу низку ролей «батько, мама», «чоловік, дружина», «дитина», «родич», «улюбленець», проте більший акцент роблять на розгляді патологізуючих сімейних ролей – моделей поведінки, що здійснюють патологічний вплив на членів сім'ї. Очевидно, що аргументоване обґрунтування моделей поведінки подружжя при реалізації сімейних функцій потребує більш ґрунтовнішого та детальнішого висвітлення позитивних сімейних ролей.

Схожа ситуація характерна і для інших наукових публікацій. Дослідники [1; 4; 5; 6; 11; 15] дружно розтлумачують сутність поняття «сімейна роль», розглядають вплив гендерних стереотипів на розподіл сімейних ролей, особливості ролевих стосунків у дистантних сім'ях, у подружніх парах із суттєвою різницею у віці, вплив ролевих очікувань на сімейне спілкування, проте уникають детально вивчати очікувані подружжям моделі поведінки для задоволення інтелектуально-світоглядних, морально-психологічних, інтимно-сексуальних, матеріально-фінансових та господарсько-побутових потреб членів сім'ї.

Загалом з'ясувалося, що найбільш інформативними щодо визначення переліку сімейних ролей є психологічні опитувальники, зокрема «Ролеві очікування та прагнення у шлюбі» (РОП) (автори А. Волкова, Т. Трапезникова) [2; 8], «Розподіл ролей в сім'ї» (автори Ю. Альошина, Л. Гозман, Є. Дубров-

ська) [3, с. 616-619], «Сімейні ролі» (автори Д. Огден, Е. Зевін, адаптований О. Черніковим) [8, с. 152-153].

Варто зазначити, що найбільший перелік ролей відображено в опитувальнику «Сімейні ролі» [8, с. 152-153], в якому розкрито низку ролей-обов'язків: організатор домашнього господарства, покупець продуктів, хто заробляє гроші, скарбник, поганий виконавець своїх обов'язків, хто прибирає квартиру, хто виносить сміття, кухар, хто прибирає зі столу після обіду, хто доглядає за тваринами, організатор свят та розваг, хлопчина на побігеньках, людина, що приймає рішення, хто ремонтує зламане; низку ролей-взаємодії: буфер, посередник у конфлікті, любитель хворіти, прихильник строгої дисципліни, головний звинувачувач, самотній вовк, хто умиротворяє образених, хто ухиляється від сімейних розборок, жертвувач заради інших, сімейний вулкан, хто затаїв образу, жартівник. Як бачимо, опитувальник відображає 28 ролей (14 ролей-обов'язків та 14 ролей-взаємодії), які, певною мірою, сприяють розширенню уявлень партнерів про перелік моделей поведінки при реалізації сімейних функцій. Проте назви деяких ролей, що відображені у змісті опитувальника, є нечіткими і мають суб'єктивний характер (наприклад, самотній вовк, хлопчина на побігеньках, сімейний вулкан). На нашу думку, це може служити причиною різного розуміння шлюбними партнерами функціонального змісту вказаних сімейних ролей, а отже призводити до виникнення міжособистісних конфліктів. Крім того, в опитувальнику не відображено низку таких важливих ролей як вихователь, мотиватор, порадник, романтик, слухач тощо.

Результати вивчення змісту опитувальника «Розподіл ролей в сім'ї» [3, с. 616-619] дозволили з'ясувати, що він призначений для вивчення роліової структури сім'ї, розподілу типових сімейних ролей, а саме: виховання дітей, емоційний клімат в сім'ї, матеріальне забезпечення сім'ї, організація дозвілля, роль господаря-господини, роль сексуального партнера, роль організатора сімейної субкультури. Вочевидь таке змістовне наповнення опитувальника дає більше уявлення про сфери відповідальності шлюбних партнерів, ніж про перелік конкретних сімейних ролей. Однак декілька конкретних ролей в ньому відображено, зокрема ролі: господаря-господини, вихователя дітей, відповідального за матеріальне забезпечення сім'ї, організатора дозвілля, організатора сімейної субкультури, сексуального партнера. Очевидно, що для повного розуміння усього різноманіття сімейних ролей цього переліку не вистачає. Серед основного спектру питань, які виникають до опитувальника, є потреба в конкретизації обов'язків організатора сімейної субкультури та уточнення переліку ролей стосовно кожної сфери відповідальності.

На жаль, опитувальник «Роліві очікування та прагнення у шлюбі» (РОП) [3, с. 597-601], дає ще менше інформації про конкретний перелік сімейних ролей, хоча дозволяє виявляти взаємні очікування партнерів при реалізації конкретних функцій сім'ї: господарсько-побутовій, виховній, сексуальній, психотерапевтичній та дозвілля. Отже ця розробка не сприяє розвитку уявлень подружжя про важливі сімейні ролі.

Поглиблене вивчення різної наукової літератури засвідчило, що не зважаючи на значний інтерес дослідників до проблеми сімейно-шлюбних стосунків, не має ґрунтовних досліджень, в яких було б чітко визначено перелік сімейних ролей, які потрібно знати шлюбними партнерами для ефектвної реалізації сімейних функцій. Безумовно, що не можна залишати без уваги проблемні питання, які стосуються повсякденного життя сотні тисяч сімей. Логіка вирішення цієї проблеми потребувала скласти загальний перелік сімейних ролей, потім залучити експертів та за допомогою експертних оцінок визначити оптимальний перелік сімейних ролей для реалізації важливих функцій сім'ї. За результатами аналізу наукової літератури та опитування 70 сімейних пар нами в алфавітному порядку було складено перелік можливих сімейних ролей. При цьому ми не брали до переліку моделі поведінки, що можуть мати психотравмуючий вплив на членів сім'ї (патологізуючі сімейні ролі), а відбирали лише конвенціональні та міжособистісні ролі [16].

Експерти (38 членів Української асоціації сімейних психологів) здійснили альтернативне ранжування тих сімейних ролей, які найбільше відображають характеристику моделей поведінки подружжя у сімейних стосунках за інтелектуально-світоглядною, морально-психологічною, інтимно-сексуальною, господарською та матеріально-фінансовою функціями сім'ї. Варто зазначити, що для посилення ймовірності відсутності помилок та суб'єктивності при визначенні потрібних для дослідження моделей поведінки подружжя – експертам пропонувалося вказати свій варіант сімейної ролі, потрібної для реалізації певної функції та визначити її ранг у порядку убутання значущості кожної ролі, що дало змогу визначити переваги однієї моделі поведінки подружжя над іншою та уточнити її відношення до реалізації конкретної функції. Порівняльний аналіз здійснено на підставі інтегральної оцінки, зіставляючи значення кожної ролі із середнім. Також кожна роль отримала оцінку за шкалою від 0 до 6, де «6» – сімейна роль є найбільш вираженою, безпосередньо стосується конкретної функції сім'ї; «0» – сімейна роль взагалі відсутня, не стосується конкретної функції сім'ї. Це дозволило її описати як точку чи вектор у заданому багатовимірному семантичному полі, а також здійснити аналіз різних ролей й описати їх як розходження точок або векторів багатовимірного семантичного диференціала. Далі вирахували частоту зустрічі певної ролі при реалізації функції сім'ї у групі експертів. Велика частота свідчила про значущість уявлень цієї ролі у свідомості експертів. Сукупність значущих сімейних ролей визначалася на основі заданого критерію значущості. За допомогою методу вільного асоціативного експерименту експерти мали можливість запропонувати будь-які асоціації, пов'язані з поняттям «сімейні ролі».

За результатами проведеного дослідження нами було підраховано частоту появи певної назви сімейної ролі та визначено, які із них є найбільш придатними для опису понять «сімейна роль» за окремими функціями сім'ї. Було з'ясовано, що найважливішими моделями поведінки подружжя (перші десять рангів) для опису «сімейна роль» за інтелектуально-світоглядною функцією сім'ї є: порадник,

однодумець, співрозмовник, учитель, слухач, вихователь, компаньйон, експерт, інтелектуал, гуру.

Сукупність значущих ролей визначалася на основі заданого критерію значущості на рівні не менше 90%, що підсилює репрезентативність отриманої семантичної універсалиї. Для оптимізації і прискорення узагальнення отриманих результатів було використано програмне комп'ютерне забезпечення «IBM® SPSS Statistics®». Узагальнені дані, отримані за допомогою зазначених методів дозволило нам отримати сукупність стійких подібних оцінок від експертів – семантичну універсалию сімейних ролей за інтелектуально-світоглядною функцією.

Щодо найважливіших моделей поведінки подружжя для опису «сімейна роль за морально-психологічною та інтимно-сексуальною функціями сім'ї», то такими на думку експертів є: мотиватор, берегиня (захисник), коханець, активіст, миротворець, розрадник, друг, ініціатор, репродуктор, романтик.

За результатами ранжування експертами моделей поведінки подружжя для опису «сімейна роль за господарською та матеріально-фінансовою функцією сім'ї» з'ясовано, що найважливішими серед них є: добувач, господарник, годувальник, організатор, нянька, масовик, підприємець, покупець, кухар, прибиральник.

Загалом проведена нами робота дозволила з'ясувати особливості розподілу сімейних ролей, які очікуються шлюбними партнерами одне від одного при реалізації сімейних функцій, а також розробити психологічну методику «діагностика сімейних ролей подружжя (ДСРП) (свідцтво про реєстрацію авторського права № 97934 від 09.06.2020 р.). Авторська методика відображає 60 найбільш розповсюджених сімейних ролей шлюбних партнерів і дозволяє усвідомити подружжям сімейні ролі, що здатні впливати на гармонію сімейного життя; виявити рівень виконання шлюбними партнерами сімейних ролей та порушення у їх розподілі; з'ясувати відповідність виконання шлюбною парою сімейних ролей взаємним очікуванням подружжя; визначити проблемні сфери розподілу сімейних ролей та потребу подружжя у психологічній допомозі. Також методика допомагає усвідомити відповідність виконання шлюбними партнерами сімейних ролей їх взаємним очікуванням і запобігти виникненню сімейних конфліктів.

*Висновки та пропозиції.* За результатами дослідження визначено, що кожна функція сім'ї реалізовується за допомогою конкретних сімейних ролей (моделей поведінки членів сім'ї). Виявлено особливості розподілу сімейних ролей за основними функціями сім'ї. Загалом ці результати можуть суттєво сприяти розширенню уявлень шлюбних партнерів про перелік сімейних ролей у конкретних сферах їхньої відповідальності.

Зважаючи на те, що виконання сімейних ролей потребує чіткого розуміння шлюбними партнерами сфери відповідальності та своїх моральних зобов'язань, потребують подальшого вивчення та об-

ґрунтування обов'язки подружжя за основними функціями сім'ї.

### Література

1. Венгер Г. С. Психологічні особливості ролевих стосунків у дистантних сім'ях: збірник наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. Вип. 27. С. 103–116.
2. Волкова А. Н., Трапезникова Т. М. Методические приемы диагностики супружеских отношений. Вопросы психологии. 1985. № 5. С. 110–116.
3. Диагностика здоровья. Психологический практикум / под ред. проф. Г. С. Никифорова. Санкт-Петербург: Речь, 2011. 950 с.
4. Зозуль Т. В. Психологічні особливості розподілу сімейних ролей у подружніх парах із суттєвою різницею у віці. Психологія і особистість. 2016. № 1 (9). С. 129–138.
5. Іванова І. Ф. Гендерні стереотипи розподілу сімейних ролей в українській родині. Наукові праці. Соціологія. 2015. Вип. 246. Том 258. С. 169–174.
6. Ляшенко Н. О. Подружні ролі в молодіжній сім'ї. Український соціум. 2007. 1/18. С. 16–23.
7. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. Київ : Персонал, 2011. 304 с.
8. Олифірович Н. И., Зинкевич-Куземкина Т. А., Велента Т. Ф. Психология семейных кризисов. Санкт-Петербург: Речь, 2006. 360 с.
9. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером: довідник сімейного психолога. Хмельницький: PolyLux design & print, 2020. 36 с.
10. Психологія молодої сім'ї : монографія / Р. П. Федоренко, М. І. Мушкевич, Т. І. Дучимінська, Л. І. Магдисюк. [Видання 2-ге, доповн. та змін.]. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 392 с.
11. Рішко Л. І. Вплив ролевих очікувань на характер сімейного спілкування подружжя. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Ужгород, 2011. Вип. 23. С. 147–149.
12. Руденок А. І. Формування у майбутніх психологів готовності до запобігання та подолання сімейних конфліктів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2014. 306 с.
13. Старшенбаум Г. В. Сексуальная и семейная психотерапия. Москва: Изд.-во Высшей школы психологии, 2003. 300 с.
14. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
15. Хлопоніна Н. Є. Вплив ролевих очікувань подружжя на характер сімейного спілкування: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2007. 247 с.
16. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи : метод. пособ. Санкт-Петербург: Изд-во «Питер», 1999. 656 с.